

Γιῶργος Μαραγκός

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ, ΦΥΣΙΚΑ

Ἐκείνη ἀσεμνὴ σχεδὸν λέξις στουὺς κύκλους ψυχολόγων καὶ φιλοσόφων, ἡ συνείδηση ἀνακτῆ ἐδῶ καὶ δέκα-δεκαπέντε χρόνια πρωτεύουσα θέσις στό θεωρητικό προβληματισμό, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ σπουδὴ, βεβαίως ὄχι ρυπαρογράφων, ἀλλὰ ἔγκυρων στοχαστῶν νὰ γράψουν καὶ ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν νὰ δημοσιεύσουν σχετικά κείμενα, ἡ προθυμία ἰδρυμάτων νὰ στεγάσουν πολυκλαδικὰ ἐρευνητικὰ κέντρα καὶ νὰ ἐπιχορηγήσουν διακλαδικὰ συνέδρια, ἡ ἐμφανὴς τάσις ἐκδοτικῶν οἴκων νὰ καλύψουν τὴ διογκούμενη ζήτησις, διαθέτοντας στό ἐμπόριο σωρεῖα τόμων μὲ τὴν ἐπίμαχη λέξις στὸν τίτλο.

Στὴν ἐρώτησις λοιπὸν “Ποιό θὰ εἶναι τὸ κύριο φιλοσοφικό ζήτημα, στὸν ἐπόμενο αἰῶνα;” ὁ τίτλος τῆς ὁμιλίας αὐτῆς, λέω, δὲν θὰ ἦταν πολὺ ἄστοχη προγνωστικὴ ἀπάντησις. Ἡ φράσις “Ἡ συνείδηση, φυσικά ἢ, καλύτερα, φυσιοκρατικά” θὰ χαρακτήριζε μὲ ἀνάλογη, νομίζω, εὐστοχία, καὶ τὴ φιλοσοφικὴ προοπτικὴ ὅπου θὰ κινηθεῖ ἡ πραγματεύσις τίς προσεχεῖς δεκαετίες. Καὶ μὲ τὸν ὄρο “φυσιοκρατικά” ἐννοῶ, σὲ πρώτη προσέγγισις, “μὲ προσοχὴ καὶ ἐμφασις στὴν ἐμπειρικὴ καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ ἐρευνα γύρω ἀπὸ τίς λειτουργίες τοῦ Νευρικοῦ Συστήματος”. “Ἄν μοῦ ζητοῦσαν νὰ προβλέψω τὰ πορίσματα, θὰ παρέπεμπα στὴν ἀποστροφὴ τοῦ μουσικοῦ τῆς jazz John Lyttleton: “Ἄν ἤξερα ποῦ πάει ἡ jazz, θὰ ἦμουν κιόλας ἐκεῖ!”

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1992, στό Λονδίνο, τὸ ἴδρυμα μελετῶν τῆς γνωστῆς φαρμακευτικῆς ἐταιρίας CIBA, ὀργάνωσε συμπόσιο μὲ θέμα “Πειραματικὲς καὶ θεωρητικὲς μελέτες τῆς συνείδησης”· ὁ προεδρεύων, Thomas Nagel, συνοψίζοντας ἀπολογιστικὰ τίς ἐργασίες διαπίστωνε: “Πιστεύω πράγματι ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ πλευρὰ τοῦ θέματος αὐτοῦ κινεῖται ταχύτερα ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ. [Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες συνέδρους] μὲ ρώτησε ἂν εἶναι ὄντως ἀναγκαῖο νὰ ἔχουμε φιλοσοφικό συνέδριο πιὸ συχνὰ ἀπὸ μία φορὰ ἀνά δεκαετία! Πιθανῶς ὄχι. [Οἱ φιλόσοφοι] μοιάζουμε μὲ γηράσκοντες ἐπαγγελματίες πυγμάχους ποὺ μονίμως ἀνταλλάσσουν τὰ ἴδια χτυπήματα”. Προβάλλοντας ὁμῶς συνάμα τὴν εὐγένεια τοῦ φιλοσοφικοῦ ἀθλήματος –ἢ, μήπως, τὸ πείσμα τῶν ἀντιπάλων;– ὁ Nagel πρόσθετε ὅτι στὸν ἀγῶνα ὅπου τὸ ἔπαθλο εἶναι ἡ ἘΛΕΥΚΑΛΙΩΝ 141, Ὀκτώβριος 1995 – © «Λαίδαλος» - Γ. Ζαχαρόπουλος Α.Ε., Ἀθήνα

ξηγήση ή ή κατανόηση της διάνοιας και της συνειδήσεως, κανείς έως τώρα δέν έχει τεθει όριστικά εκτός μάχης.

“Εστω. “Ας δεχτοόμε πως οί αντίπαλοι όλοι στέκονται ακόμη στά πόδια τους. “Ομως όρισμένα χτυπήματα και όρισμένα αγωνιστικά στίλ μοιάζει νά μήν είναι πιά τοῦ συρμοῦ. “Ελάχιστοι, λ.χ., από τοῦς επώνυμους θά προάσπιζαν μέ πυγμή τόν καρτεσιανό όντολογικό δυϊσμό πνεύματος σώματος και τήν αλληλεπίδραση τῶν δύο οὔσιων πάνω από τό όντολογικό χίσμα γιά νά εξηγήσουν τό βίωμα και τή δράση τῶν ανθρώπων. Μάταια ίσως θά αναζητούσαμε και όπαδούς τοῦ άκρατου –λογικοῦ ή μεθοδολογικοῦ συμπεριφορισμοῦ, άλλου εκτός ίσως από τά εργαστήρια πειραματικῆς ψυχολογίας και από τά γραπτά τοῦ Quine. Και δέν είμαι βέβαιος ότι δέν άδικῶ τοῦς πειραματικούς ψυχολόγους. Τώρα όλοι δέχονται ότι ή ανθρώπινη συμπεριφορά δέν είναι άπλῶς πραγμάτωση ανακλαστικῶν διαθέσεων αλλά έχει και οὔσιώδη “έσωτερικά” αίτια: έν προκειμένο, διανοητικές καταστάσεις και λειτουργίες. Σε ὅ,τι άφορᾶ αυτές τίς καταστάσεις και αυτές τίς λειτουργίες ὡς αποτελέσματα έξωτερικῶν έρεθισμάτων και ὡς αίτια και αποτελέσματα άλλῶν και ὡς αίτια τῆς συμπεριφορᾶς, όλοι σχεδόν σήμερα είναι μονιστές στο επίπεδο τῆς όντολογίας: ύπάρχει ένα μόνο είδος οὔσιας στο σύμπαν – ή ὅλη. Οί διανοητικές καταστάσεις και λειτουργίες είναι έκφανση ή σύστοιχο καταστάσεων και λειτουργιῶν τοῦ Νευρικοῦ Συστήματος. Αυτό όμως δέν σημαίνει πως όλοι οί όπαδοί τοῦ όντολογικοῦ μονισμοῦ είναι άκραφνείς ὀλιστές. “Ορισμένοι επανεισάγουν τό δυϊσμό στο γνωσιολογικό επίπεδο ή ὅπως λέγεται σήμερα στο επιστημολογικό επίπεδο ή στο επίπεδο τῆς θεωρίας.

Γιά πολλούς ό μεταφυσικός, όντολογικός προβληματισμός οὔτως ή άλλως δέν έχει γνωστικό νόημα – θέση γνωστή από τήν ήρωική εποχή τοῦ λογικοσυμπερισμοῦ. Μόνη θεμιτή προοπτική γιά τήν πραγμάτευση φιλοσοφικῶν προβλημάτων είναι ή επιστημολογική. “Όλα κρίνονται στο επίπεδο τῆς θεωρίας: δέν ύπάρχουν “δεδομένα” άπλῶς – τό ὑποτιθέμενο εμπειρικό λεξιλόγιο είναι ἔμφορτο θεωρίας. Ποικίλοι στοχαστικοί δρόμοι συντρέχουν στη θέση αὐτή: οί περισσότεροι είναι γνωστοί και από τή φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης: θέλω μόνο νά τονίσω τήν εισφορά τοῦ Wilfrid Sellars, ιδιαίτερα μάλιστα σε ὅ,τι άφορᾶ τόν εμπειριστικό προβληματισμό γύρω από τίς σχέσεις διάνοιας-σώματος. “Η έκφώνηση τοῦ προβλήματος στην προοπτική αὐτή είναι ή ακόλουθη: τί είναι γνωστό ή τί είναι δυνατό νά γίνει γνωστό γιά τά διανοητικά φαινόμενα ή τί άρθρώνεται σε σχετική θεωρία λογικά συνεπή και πραγματολογικά έπαρκή. “Ορισμένοι, ἐπιλέγοντας ακόμα είδικότερη προοπτική, τή σημασιολογική, έστίασαν στο έρώτημα “τί σημαίνουν οί ὅροι τοῦ ψυχολογικοῦ λεξιλογίου”, και μάλιστα οί ὅροι τῆς καθημερινῆς γλώσσας, ὅσοι κατονομάζουν, λ.χ. βιώματα, αίσθήματα και προϊόντα τῆς αίσθητηριακῆς αντίληψης, γλωσσικές και εικονικές παραστάσεις, έννοιες, πεποιθήσεις, συλλογισμούς, προθέσεις, ἐπιθυμίες, αποφάσεις, κλπ. “Αξιοσημείωτη ήταν ή σύγκλιση λογικοῦ συμπεριφορισμοῦ μέ τή λεγόμενη “ανάλυση τῆς κοινῆς γλώσσας”, κατά τόν τρόπο, π.χ. τοῦ Ryle, σύγκλιση μέ ὑποτιθέμενες καταβολές στον ὕστερο Wittgenstein. Κατά πόσο αὐτός ό γενεαλογικός ισχυρισμός εἰσταιθεῖ ἀπολύτως

δέν θά τό κρίνω από τή θέση αὐτή· νομίζω ὅμως ὅτι ἐδῶ πρέπει νά πηγάζει ὁ θρύλος τοῦ Wittgenstein-συμπεριφοριστή, καί ὄχι μόνο στά πολυσήμαντα κείμενά του.

Στό ἐπίπεδο τῆς θεωρίας λοιπόν ὁ μεταφυσικός ὑλιστικός μονισμός ἐκβάλλει στό φυσικοκρατικό ὑλισμό: κατάλληλα ἐμπλουτισμένη φυσική θεωρία – στή γραμμή τῆς βιολογίας καί τῆς νευροφυσιολογίας– καλύπτει ἐπαρκῶς καί χωρίς ὑπόλοιπο τὰ διανοητικά φαινόμενα. Τά διανοητικά φαινόμενα ταυτίζονται μέ καταστάσεις καί λειτουργίες τοῦ νευρικοῦ συστήματος –δέν εἶναι κάτι “πέρα καί πάνω” ἀπό αὐτές. Ἡ θεωρία τῆς ταυτότητας προσκρούει σέ δυσκολίες, κι ἀπό αὐτές οἱ καθαρά λογικές δέν εἶναι οἱ μικρότερες, γιά παράδειγμα, ὅσες σχετίζονται μέ τό λεγόμενο “νόμο τοῦ Leibniz” γιά τήν “ταυτότητα τῶν μὴ διακρισίμων”: “τό Α καί τό Β ταυτίζονται, ἂν ὅ,τι κατηγορεῖται γιά τό Α κατηγορεῖται καί γιά τό Β”· ἀφοῦ ὅ,τι κατηγορεῖται γιά τά νευροφυσιολογικά δέν κατηγορεῖται γιά τά διανοητικά, νευροφυσιολογικά καί διανοητικά δέν ταυτίζονται. Ἡ ταύτισή τους θά μπορούσε νά ἐπιχειρηθεῖ ἐμπειρικά: π.χ., μέσῳ συστηματικῶν στατιστικῶν συσχετίσεων, ἂν καί ἐφόσον οἱ οἰκεῖες γλώσσες θά ἦταν ἐκτασιακές. Ὡστόσο, ἂν οἱ ὅροι τῆς νευροφυσιολογικῆς γλώσσας εἶναι “ἀναφορικῶς διαφανεῖς”, εἶναι ἀμφίβολο ἂν ἰσχύει τό ἴδιο καί γιά τοὺς ὅρους τῆς γλώσσας ὅπου περιγράφονται τά διανοητικά φαινόμενα. Εἶναι, π.χ., γνωστό ὅτι τά ρήματα τά “γνώσεως σημαντικά”, ὅπως εἶναι τά δηλωτικά πεποιθήσεων – πιστεύω, νομίζω, κλπ. εἶναι ἐντασιακά. Τί σημαίνει αὐτό; Στά σχετικά συμφραζόμενα δέν εἶναι ἐφικτή ἢ ἀμοιβαία ἀντικατάσταση ἐκτασιακῶς συνωνύμων ἐκφράσεων “*salva veritate*”. Συμπέρασμα: τά γνωστικά κατηγορήματα εἶναι *de dicto* καί ὄχι *de re* κατά τή σχολαστική ὀρολογία, καί κατά λογική συνέπεια, τά χαρακτηρίζει ἀναφορική ἀπροσδιοριστία. Ἀπό τή σκοπιά αὐτή, τό ζήτημα τῆς φυσικοκρατικῆς πραγμάτευσης τῶν διανοητικῶν φαινομένων στή γραμμή τοῦ ὑλισμοῦ φαίνεται νά μὴν ἐπιδέχεται ἐμπειρική λύση. Ἡ ὑλιστικὴ ἀπάντηση εἶναι ἐνδιαφέρουσα: σύμφωνα, λογικῶς δέν συνάγεται ὅτι τά διανοητικά εἶναι νευροφυσιολογικά· δέν συνάγεται ὅμως ἀπὸ αὐτό ὅτι εἶναι μὴ νευροφυσιολογικά. Τό διανοητικό λεξιλόγιο εἶναι ὄντολογικῶς οὐδέτερο – *topic neutral*. Λεπτομέρειες, θά μοῦ πεῖτε – ἡ διαφορά τῆς ἐσωτερικῆς ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ἀρνηση. Λεπτομέρειες, πράγματι. Ὡστόσο, καί ὡς γνωστόν, “*God resides in the details*”.

Λιέξοδος ἀπὸ τὴν ἀπορία ἀναζητήθηκε, σέ φυσικοκρατικό κλίμα, ἀπὸ τὴ μία, πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ λειτουργισμοῦ, τὴν ἀποψη δηλαδή ὅτι τά διανοητικά φαινόμενα ἐξατομικεῦνται μέ κριτήριον τὸ μέρος διαδραματίζουσαν στή συνολικὴ λειτουργικὴ/αἰτιατικὴ οἰκονομία τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἡ ἰδέα τοῦ αἰτιακοῦ ρόλου οὕτως ἢ ἄλλως ἐνυπάρχει καί στίς ὑλιστικὲς θεωρήσεις· τό εἰδοποιό γνῶρισμα τοῦ λειτουργισμοῦ, π.χ. στίς πρώιμες διατυπώσεις σέ κείμενα τοῦ Hilary Putnam, συνίσταται στήν περισσότερο ἢ λιγότερο στενὴ συσχέτιση διανοητικῶν λειτουργικῶν καταστάσεων μέ καταστάσεις στό πρόγραμμα ἑνὸς ὑπολογιστικοῦ μηχανισμοῦ, π.χ. μιᾶς γενικῆς μηχανῆς Turing. Ὁ λειτουργισμὸς ἐμοιαζε ἐλκυστικὸ θεωρητικὸ ἐνάλλαγμα, καθὼς ἀνήγαγε τό ὅλο πρόβλημα τῆς διάνοιας στήν ἀφηρημένη ἔννοια τοῦ ὑπολογισμοῦ,

πού είναι δυνατό νά εκτελεῖται ἀπό οἰαδήποτε κατάλληλη διάταξη: ἀπό συστήματα ζωντανῶν ἰστών, ἀλλά καί μικροεπεξεργαστῶν πυριτίου, ἀπό ἀνθρώπους καί ἄλλα ζωικά εἶδη σέ διάφορα σημεία τῆς ἐξελικτικῆς κλίμακας, καί, γιατί ὄχι, ἀπό ἐξωγήινα ὄντα. Ὁ ὄντολογικός ἀγνωστικισμός ἐπιτρέπει στό λειτουργισμό νά ἀρθεῖ πάνω ἀπό τά προβλήματα τοῦ ὕλισμοῦ: ἡ κατανόηση τῆς διάνοιας ἀνάγεται στήν ἐπινόηση κατάλληλης ἀφηρημένης, λογικομαθηματικῆς ἢ καλύτερα λογισμικῆς περιγραφῆς, καί ὄχι στό πῶς ἐνυλῶνεται ἡ περιγραφή αὐτή. Παραφράζοντας γνωστή ρήση, θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ὁ λειτουργισμός μετέφερε τήν πάλιν τῶν προγραμματιστῶν στό ἐπίπεδο τῆς θεωρίας.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ριζοσπαστικότερη λύση πρόσφερε ἡ ἐξαλειπτική, ἀναγωγιστική ἐκδοχή τοῦ φυσικοκρατικοῦ ὕλισμοῦ: μιά ἐννοιολογικά καί ἐμπειρικά ἐπαρκῆς μακρο-φαινομενολογική θεωρία γιά τὰ διανοητικά φαινόμενα ἀνάγεται κατ' ἀρχήν - ἂν συντρέχουν κατάλληλες προϋποθέσεις - στή μικρο-νευροφυσιολογική, προκύπτει δηλαδή ὡς λογική παραγωγική συνέπεια τῆς. Ἡ διατύπωση αὐτή πρέπει νά ἐννοηθεῖ ὄχι ὡς περιγραφική τῶν δυνατοτήτων τῆς σύγχρονης νευροφυσιολογικῆς θεωρίας ἀλλά ὡς προγραμματική δήλωση γιά τή σχέση ἀνάμεσα σέ μιά ἐξελιγμένη, ἐπιστημονικά ὄριμη ψυχολογία καί στή μελλοντική ἐννοιολογικά καί ἐμπειρικά πλουσιότερη νευροφυσιολογία. Ἐπιστημολογικό ὑπόδειγμα αὐτῆς τῆς θεωρητικῆς μεταλλαγῆς θά ἦταν, λ.χ., ἡ ἀναγωγή τῆς κλασσικῆς φαινομενολογικῆς θερμοδυναμικῆς στή στατιστική μηχανική ἢ τῆς χημείας στή φυσική. Αὐτή ἡ ριζοσπαστικά φυσικοκρατική θέση ἐκφράζεται συστηματικά στό ἔργο τοῦ Paul καί τῆς Patricia Churchland, εἶχε ὅμως ἤδη προβληθεῖ ἀπό εἰκοσαετίας ἐπὶ τοῦς Feysabend καί Rorty: ὁ σχετικισμός *εἶναι* γέννημα τῆς φυσικοκρατικῆς ἐπιλογῆς. Στήν προοπτική αὐτή, θά ἦταν, κατ' ἀρχήν, ἐφικτό νά ἀντικατασταθεῖ πλήρως τὸ ἐννοιολογικό πλαίσιο καί τὸ λεξιλόγιο τῆς ψυχολογίας ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τῆς νευροφυσιολογίας ἢ νά διατηρηθεῖ τὸ πολύ πολύ ὡς εὐχρηστο καί ριζωμένο στήν καθημερινή χρήση, σχῆμα λόγου, μὲ πλαισματικὸ πάντως περιεχόμενο. Ἡ ἀναγωγή αὐτή ἐξυπηρετεῖ καί τοῦς σκοποῦς τῆς ἐξήγησης τῶν διανοητικῶν φαινομένων, μὲ τήν ἐνσωμάτωση τῶν καθέκαστον φαινομένων στό εὐρύτερο πλέγμα νευροφυσιολογικῶν νόμων ἢ νομοειδῶν ἀποφάνσεων.

Ἐνα ἀπὸ τὰ σημαντικά ἐσωτερικά προβλήματα ποῦ ἀνακύπτουν ἐδῶ ἀφορᾷ τὸ τί ἀνάγεται σέ τί: τύποι διανοητικῶν φαινομένων σέ τύπους νευροφυσιολογικῶν συμβάντων ἢ καθέκαστον διανοητικὰ ἐπεισόδια σέ καθέκαστον νευροφυσιολογικὰ συμβάντα; Τὸ ἠχητικὸ βίωμά μου αὐτῆ τῆ στιγμῆ ἢ τὸ ὅτι γενικῶς ἔχω ἠχητικά αἰσθήματα ἢ μήπως τὸ ὅτι *ἀντιλαμβάνομαι* ὅσα ἀκούω; Τὸ ζήτημα εἶναι ἐννοιολογικό, ἀφοῦ τῆ νευροφυσιολογική πραγμάτωση καθ' ὅλα ὅμοιων συμβάντων - ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι ὑπάρχει ἀνεξάρτητο κριτήριο γιά τήν ὁμοιότητα - εἶναι ἀπίθανο νά τῆ διεκπεραιώσουν κάθε φορά οἱ ἴδιες ἀκριβῶς νευρικές δομές, ἀκόμη καί στό ἴδιο ἄτομο. Τὸ ἴδιο πρόβλημα κατατρύχει καί τόν "ὕλισμό τῆς ταυτότητας", ἀλλά καί τὸ λειτουργισμό, κάπως διαφορετικά βεβαίως: ὁ ὅρος συσχέτισης ἐν προκειμένῳ εἶναι τύποι ἢ δείγματα ὑπο-

λογιστικῶν καταστάσεων. Ἡ ἐννοιολογική ἀπόφαση γιά τό τί συσχετίζεται μέ τί –γενικοί τύποι ἢ καθέκαστον δείγματα– ἔχει “κριτηριολογικό” χαρακτήρα μέ ἐμπειρικές προεκτάσεις: εἶναι κρίσιμη καί γιά τήν ἐρμηνεία καί τήν ἀποτίμηση κλινικῶν, λ.χ., ἠλεκτρεγκεφαλογραφικῶν ἢ τομογραφικῶν εὐρημάτων.

Ἄν δεχτοῦμε ὅτι τό ὀρθό ἐπίπεδο πραγμάτευσης τῶν διανοητικῶν φαινομένων εἶναι τό ἐπίπεδο τῆς θεωρίας, παραμένει βεβαίως τό ἐρώτημα: τί εἶδους θεωρία; Ἐπιστημονική ἢ φιλοσοφική; Καί συνακόλουθα: τί εἶδους ἐπιστημονική θεωρία θά ἦταν ἢ καταλληλότερη; Ἡ ψυχολογία καί κάποιο ἀπό τά εἰδικά κεφάλαιά της, ὅπως ἡ γνωστική ψυχολογία, ἢ ἡ νευροφυσιολογία; Ἡ μήπως ἓνας διαμεσολαβητικός κλάδος, ὅπως ἡ ψυχοφυσιολογία ἢ ἡ νευροψυχοφυσιολογία πού διερευνοῦν αἰτιακές συσχετίσεις ἀνάμεσα σέ διαφορετικά ἐπίπεδα φαινομενολογικῆς συγκρότησης; Ἡ μήπως θά ἦταν γονιμότερη ἢ συνθετική προοπτική τῆς γνωσιοεπιστήμης, ὅπου ἰδιαίτερα σημαντικό μεθοδολογικό ἐργαλεῖο εἶναι ἡ λογισμική προσομείωση διανοητικῶν φαινομένων καί λειτουργιῶν μέ ἠλεκτρονικό ὑπολογιστή; Καί στό σημεῖο αὐτό πρέπει νά τονιστεῖ ὅτι τά νεότερα λογισμικά ὑποδείγματα ἀμιλλῶνται τή μαζικά παράλληλη ἀρχιτεκτονική καί λειτουργία τῶν νευρονικῶν δικτύων τοῦ ἐγκεφάλου καί ὡς πρὸς αὐτό δέν μοιράζονται περιορισμούς τοῦ ὑποδείγματος λογικοσυμβολικῆς σειραϊκῆς ἐπεξεργασίας πού ἀποτελοῦσε τόν κανόνα στήν κλασική Τεχνητή Νοημοσύνη.

Ὁ σοβαρότερος θεωρητικός περιορισμός τῶν ὑποδειγμάτων τῆς κλασικῆς Τεχνητῆς Νοημοσύνης ἦταν, κατά τούς ἐπικριτές, ἡ ἀνεπαρκῆς ἀντίληψη γιά τή γλώσσα καί τό νόημα· οἱ τεχνητές γλώσσες προγραμματισμοῦ εἶναι γλώσσες μόνο ψιλῶ ὀνόματι, ἀφοῦ εἶναι ἀνίκανες νά ἀποδώσουν τήν οὐσία τοῦ νοήματος, τήν προθετικότητα δηλαδή τῶν ἐκφράσεων τῶν φυσικῶν γλωσσῶν. Οἱ λογισμικές καταστάσεις ἔχουν προθετικότητα ὄχι ἐγγενῶς ὅπως οἱ διανοητικές καταστάσεις ἀλλά δευτερογενῶς, ἐπειδή ὁ χρήστης ἐρμηνεύει προθετικά τά χωρίς νόημα καί χωρίς ἐγγενή προθετικότητα λογισμικά σύμβολα. Ἀλλά καί ἡ πράξη τῆς ἐκ τῶν προτέρων νοηματοδοσίας νοεῖται, σύμφωνα μέ τούς ἐπικριτές, κατά τόν τρόπο τῆς λογικῆς, μέ ὀρισμούς πού ἔχουν τό σχῆμα λογικῆς ἰσοδυναμίας, τουτέστιν ὀρίζοντας ἱκανές καί ἀναγκαῖες συνθῆκες. Ἀντίθετα, τονίζουν οἱ ἐπικριτές, ἡ Sinngebung στίς φυσικές γλώσσες γίνεται στό πραγματολογικό ἐπίπεδο: ὁ ὀρισμός τοῦ νοήματος μέ ἱκανές καί ἀναγκαῖες συνθῆκες δέν εἶναι στούς κανόνες τῶν “γλωσσικῶν παιγνίων”, τίς φυσικές γλώσσες τίς χαρακτηρίζει οὐσιωδῶς μή ἀναγώγιμη ἀπροσδιοριστία. Δέ νομίζω νά χρειάζεται νά βάλω κύρια ὀνόματα πίσω ἀπό τίς ιδέες πού ἀντιπαρατίθενται. Δέν θά συζητήσω, ἐδῶ καί τώρα, σέ μεγαλύτερο βάθος ἂν εἶναι ἐφικτή ἢ φυσιοκρατική πραγμάτευση τῆς προθετικότητας γλωσσικῶν ἐκφράσεων οὔτε τό γενικότερο “πρόβλημα τοῦ Brentano”, τήν προθετικότητα δηλαδή τῶν διανοητικῶν φαινομένων· θά ἤθελα ὅμως νά κάνω, πολύ βραχυλογικά, δύο ἀπορητικές ἐπισημάνσεις. Πρῶτα πρῶτα, οἱ γλώσσες προγραμματισμοῦ δέν ταυτίζονται μέ τή συντακτική συνιστώσα τῶν γλωσσῶν τῆς μαθηματικῆς λογικῆς, ἀφοῦ περιέχουν καί ἐπιτελεστικά –per-

formative– στοιχεῖα, τίς ἐντολές. Ἐπειτα, ἡ ἐνστάση δὲν ἰσχύει γιὰ τὰ λεγόμενα “συνδεσιακά” ὑποδείγματα παράλληλα κατανεμημένης ἐπεξεργασίας, ἀφοῦ σ’ αὐτὰ δὲν ἐνσωματώνονται ἐκ τῶν προτέρων κανόνες νοηματοδότησης συμβόλων, ἀλλὰ ἡ ἐκάστοτε ἐσωτερικὴ κατάσταση τοῦς προκύπτει κάθε χρονικὴ στιγμή ἀπὸ τῆ μεταβολῆ τῆς κατάστασης τῶν μονάδων ἐπεξεργασίας συναρτῆσει τῆς πρότερης κατάστασης καὶ τῆς ἐκάστοτε ἐξωγενοῦς διεγερσης, ἕως τὴν τελικὴ ἀποκατάσταση ἰσορροπίας· κάθε στιγμιότυπο τῆς ἐσωτερικῆς κατάστασης μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἀντιστοιχεῖ σὲ παράσταση, ὑπὸ διαρκὴ δυναμικὴ διαμόρφωση, τῆς ἐξωτερικῆς διεγερσης. Τὴν παράσταση αὐτὴ δὲν τὴν περιέχει ἐκ τῶν προτέρων τὸ δίκτυο – τὴν οἰκοδομεῖ σταδιακά καθὼς ἐκτίθεται σὲ διαδοχικοὺς κύκλους “ἐκμάθησης”. Τὰ ἐρωτήματα ἐν προκειμένῳ εἶναι τουλάχιστον δύο: κατὰ πόσο εἶναι θεμιτὸς ὁ ὅρος “παράσταση” ἐδῶ, ἀφενός, καὶ ἀφετέρου, ἂν αὐτὴ ἢ “ὑποσυμβολικὴ” ἐπεξεργασία εἶναι ἐννοιολογικὰ καὶ ἐμπειρικὰ ἐπαρκές ὑπόδειγμα γιὰ τὸ πῶς οἰκοδομεῖται τὸ νόημα καὶ οἱ προθετικὲς σχέσεις στὴν ἀνθρώπινη νόηση.

Θὰ ἐπιχειρήσω τὴν νῦν νὰ συγκεκριαλιώσω τὰ σημεῖα ἐννοιολογικῆς καὶ ἐπιχειρηματολογικῆς ἐνστάσης, ὅσα διάσπαρα ἐκτέθηκαν ἢ ὑπονοήθηκαν ἕως ἐδῶ. Οἱ ἀντιπαραθέσεις, τουλάχιστον ὅπως ἐγὼ τίς ἀντιλαμβάνομαι, ἀποκρυσταλώνονται στὸ πρόβλημα: πῶς συγκροτοῦνται θεωρητικὰ καὶ ἐμπειρικὰ τὰ φαινόμενα· ποιά θεωρία σῶζει καλύτερα τὸ φαινομενολογικὸ περιεχόμενο τοῦ συνειδητοῦ βιώματος; τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ συμβολικὰ ἐνεργήματα, τὴ δυναμικὴ τῆς αἴσθησης καὶ τῆς νόησης. Μεγάλῃ μερίδῃ στοχαστῶν προβάλλει ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ φαινομενολογικὸ περιεχόμενο καὶ τονίζει ὅτι, στὴν περίπτωση τοῦ συνειδητοῦ βιώματος, δὲν μποροῦμε νὰ υἱοθετήσουμε τὴ σκοπιὰ ἀπ’ ὅπου ἐξετάζουμε τὸ φυσικὸ κόσμο. Ἀκόμα καὶ ἂν δὲν εἶναι ἐντέλει ἐξω ἀπὸ τὸ φυσικὸ κόσμο, ὅπως τὸν ὀρίζουν οἱ φυσικὲς θεωρίες, τὰ διανοητικὰ φαινόμενα ἔχουν μὴ ἀναγώγιμη ὑποκειμενικότητα – ποιόν, προθετικότητα καὶ ἐνότητα – ποῦ μόνον ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ “πρώτου προσώπου” μπορεῖ νὰ νοηθεῖ. Ἡ πραγμάτευση στὸ “τρίτο πρόσωπο” ἐκ κατασκευῆς δὲν συλλαμβάνει τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα, τὴν εἰδοποιὸ διαφορὰ τοῦ συνειδητοῦ, τοῦ ἀπαρτιωμένου δηλαδὴ ἐδῶ καὶ τὴν παρόντος, βιώματος. Καίτοι διαφορετικὰ: ὅταν ἐξετάζεται ὁ φυσικὸς κόσμος, τὰ φαινόμενα δὲν ταυτίζονται μὲ τὸ ἀντικειμενικὸ εἶναι, καὶ ἡ ἀναζήτησις αὐτοῦ τοῦ εἶναι νομιμοποιεῖ τὴν ἐπιστημονικὴ ματιὰ· στὴν περίπτωση ὅμως τοῦ βιώματος, τὸ φαίνεσθαι ταυτίζεται μὲ τὸ εἶναι. Ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸ φαινομενολογικὸ περιεχόμενο τῆς συνειδήσεως εἶναι πρῶτο, ἀπόλυτο καὶ μὴ περαιτέρω ἀναλύσιμο δεδομένο καὶ σ’ αὐτὸ ἔχομε ἀμεση, προνομιακὴ, ἀλάνθαστη, ἐνδοσκοπικὴ, βιωματικὴ πρόσβασις. Ἀπὸ τὴν ἀφετηρία αὐτὴ, μπορεῖ κανεὶς νὰ οἰκοδομήσει φαινομενολογικὲς θεωρίες μὲ εὐρὺ φάσμα ἐπιλογῶν: φυσικοκρατικοῦ, ἐμπειρικοῦ προσανατολισμοῦ, ψυχολογικῆς θεωρίας· ποικίλες *psychologiae rationales*· ἀμγῶς φιλοσοφικὰ, μεταφυσικὰ συστήματα, στηριγμένα σὲ διάφορες *Wesenschauen*, *Einklammerungen*, καὶ κάθε λογῆς ἐνοράσεως: ἀ priori συνθετικῆς ἢ γλωσσοαναλυτικῆς.

Σὲ ὀρισμένες ἀπὸ τίς θεωρίες αὐτῆς, ὁ ὄντολογικὸς μονισμὸς συγκεκριαλιώ-

ται στίς βασικές παραδοχές – ό δυϊσμός άποκαθίσταται, όπως έπισήμανα άρχίζοντας, στό επίπεδο τής θεωρίας. Έτσι ό Thomas Nagel ύποστηρίζει τή “θεωρία τών Δύο Όψεων” ή τών “Δύο Προοπτικών”. Οί Frank Jackson και Keith Campbell, τήν έκσυγχρονημένη έκδοχή τής Έπιφαινομενοκρατίας: τά διανοητικά φαινόμενα είναι αίτιακώς άδρανή έπιφαινόμενα τών λειτουργιών και τών καταστάσεων του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος – ένω άνακύπτουν ως αίτιακό άποτέλεσμα τους, τά ίδια τά διανοητικά φαινόμενα δέν άποτελοϋν αίτια περαιτέρω λειτουργιών και καταστάσεων του όργανισμού. Ό Davidson εξετάζει τήν επιστημολογική ύπόσταση τών ψυχοφυσικών συσχετίσεων και βρίσκει ότι τά διανοητικά συμβάντα δέν είναι δυνατό νά ύπαχθούν σέ έπιστημονικό χαρακτήρα νόμους: ένστερνιζόμενος τόν “άνώμαλο”, όπως τόν όνομάζει, μονισμό, έντάσσει τήν ψυχολογία στό γένος τής φιλοσοφίας. Όσο για τόν Searle, τό δεινό άποσυναρμολογητή τών γνωσιοεπιστημονικών προγραμμάτων, ύποστηρίζει ότι “ως διανοητική κατάσταση, ή συνείδηση είναι άπλως ένα συνηθισμένο βιολογικό, τουτέστιν φυσικό, γνώρισμα του έγκεφάλου” και άρα ή πραγματέυσή της θά έπρεπε νά άφαιρεθεί άπό τή δικαιοδοσία τών φιλοσόφων για νά άποδοθεί όπου φυσικά ανήκει: στους έπιστήμονες. Όστόσο, κατά τόν Searle, τό ειδικό γνώρισμα τής ύποκειμενικότητας ανήκει άναπαλλοτρίωτα στή συνείδηση: άρα, έντέλει, ό συγγραφέας του *Speech Acts*, μάλλον συντάσσεται μέ όσους καλλιεργούν τό “Δυϊσμό τών Ίδιοτήτων”.

Οί άκραιφνεϊς, άναγωγιστές, φυσιοκράτες διαφωνούν μέ τους μετριοπαθείς φυσιοκράτες και μέ τους άντιφυσιοκράτες για τό ποιά είναι ή θεμιτή φαινομενολογική άφετηρία του προβληματισμού. Κατά τους άναγωγιστές, τό πραγματικά γόνιμο φαινομενολογικό πεδίο, δέν είναι αυτό τής καθημερινής, δημώδους, ψυχολογίας, όπως έκφράζεται μέ τό λεξιλόγιο τής καθημερινής γλώσσας, ούτε καν αυτό τής πανεπιστημιακής ψυχολογίας, άφοϋ και αυτή άπλως συστηματοποιεί και έκλεπτύνει τό ίδιο δημώδες έννοιολογικό πλαίσιο άναφορās, μέ τους δύο βασικούς άξονες: τίς πεποιθήσεις και τίς έπιθυμίες. Τό γεγονός ότι τό πλαίσιο άναφορās τής καθημερινής ή τής θεωρούμενης έπιστημονικής ψυχολογίας χρησιμοποιείται για τήν εξήγηση ή για τήν έρμηνεία και τήν “έμπαθή” κατανόηση τής ανθρώπινης συμπεριφορās, μέ ιστορικά κατοχυρωμένη έπιτυχία, είναι συμπτωματικό και δέν όρίζει ένα άξεπέραστο θεωρητικό όρίζοντα. Αν ή δημώδης ψυχολογία έκληφθει ως θεωρία για τή διάνοια, τότε συνιστά ένα άπό αιώνων άποτελεσματικό έρευνητικό πρόγραμμα και τίποτε δέν έμποδίζει νά έχει και αυτή τήν ίδια τύχη όπως οί παλαιότερες δημώδεις φυσικές θεωρίες που άντικαταστάθηκαν άπό τίς άντίστοιχες έπιστημονικές, όσες συγκροτήθηκαν άκριβως όταν έγκαταλείφθηκε ή φαινομενολογία του “κοινού νοϋ”. Χάρη στή θεωρητική άφαίρεση, οί έπιστημονικές φυσικές θεωρίες έδωσαν τή δυνατότητα νά συγκροτηθούν πεδία φαινομένων έννοιολογικά και έμπειρικά άσύλληπτων, όσο ή σκέψη έμενε παγιδευμένη στό καθημερινό φαινομενολογικό πλαίσιο.

Στό σημείο αυτό θά παρεκκλίνω άπό τό κύριο νήμα τής άφήγησής μου, και θά σās καλέσω νά στοχαστοϋμε πάνω στό άκόλουθο νοητικό πείραμα. “Ας

φανταστούμε τή Ρωμαντική Όδοιπόρο νά ἔχει φτάσει πρῶι πρῶι ἐπί ὕψηλῆς καί ἀναπεπταμένης πεδιάδος, ὅπως ἔλεγαν οἱ παλαιοί. Ἦ Ὀδοιπόρος τείνει τό χέρι, θά ἔχει τούς λόγους της, δέν μπορεί, καί δείχνει τό σημεῖο ἀπ' ὅπου προβάλλει ὁ ἥλιος· οἱ ὥρες περνοῦν, χωρίς ἀμφιβολία εὐχάριστα, καί ὅταν ὁ ἥλιος κοντέβει νά βυθιστεῖ κάτω ἀπό τόν ὀρίζοντα, ἡ ἡρωίδα μας τείνει πάλι τό χέρι καί δείχνει τό σημεῖο ὅπου ὁ ἥλιος δόει. Ἄς προεκτινοῦμε μέ τό νοῦ τά δύο εὐθύγραμμα τμήματα πού τίς δύο χρονικές στιγμές, τήν αὐγή καί τό δεῖλι, ὀρίζονται κατὰ τήν ἀρχή τους ἀπό τό χέρι τῆς Ρωμαντικῆς Όδοιπόρου· καί ἄς ἀπαντήσουμε στό ἐρώτημα: πού συναντῶνται, πού τέμνονται, τά δύο εὐθύγραμμα τμήματα; Εἶναι ἡδονικός, μή μοῦ πεῖτε, ὁ ἴλιγγος ἀπό τήν ταυτόχρονη, ἔστω καί γιά κλάσμα δευτερολέπτου, παρουσία στή σκέψη τοῦ αὐθόρμητου, καθημερινά βιωμένου, γεωκεντρικοῦ κοσμοειδολογίου καί τῆς λόγιας, θεωρητικῆς, ἡλιοκεντρικῆς “ἀλήθειας”. Δέν χρειάζεται, νομίζω, νά θυμίσω ὅτι τό μόνο σημεῖο πού μένει ἀκίνητο, ἀπό τό πρῶι ὡς τό βρῦδι, εἶναι, στήν πραγματικότητα, ὁ ἥλιος!

Ἔχω τήν αἴσθησι ὅτι ἂν περιοριστεῖ *ex ante* δέν λείω α ρισοι, καθῶς δέν εἶμαι βέβαιος γιά τό φιλοσοφικό χαρακτήρα τῶν σχετικῶν κριτηρίων - τό φαινομενολογικό πεδίο, ἀνοίγει ὁ δρόμος γιά τήν ἐπιστροφή, ὅχι τόσο σέ καρτεσιανοῦ τύπου λύσεις, ἀλλά σέ καρτεσιανοῦ ὕψους ἐρευνα, ὅπου ὁ φιλοσοφικός στοχασμός ἐκδιπλώνεται χωρίς κανένα περιορισμό εἴτε κοσμολογικό εἴτε ἀνθρωπολογικό, κατὰ τό πρόγραμμα τοῦ Descartes στόν *Πρῶτο Μεταφυσικό Στοχασμό*: “*Je penserai que le ciel, l'air, la terre, les couleurs, les figures, les sons et toutes choses extérieures que nous voyons, ne sont que des illusions et tromperies dont il (=le mauvais génie) se sert pour surprendre ma crédulité. Je me considérerai moi-même comme n'ayant point de mains, point d'yeux, point de chair, point de sang, comme n'ayant aucuns sens [...]*”. Ἄν ἡ φιλοσοφία μπορεί ὄντως νά καλλιεργεῖται τελείως ἀνεξάρτητα ἀπό τό πῶς εἶναι ὁ ἄνθρωπος καί ὁ κόσμος, ἂν οἱ φιλοσοφικές ἀποφάνσεις ἀφοροῦν κάθε δυνατό κόσμο, ἂν τά *matters of fact* εἶναι τελείως ἄσχετα πρὸς τίς φιλοσοφικές μέριμνες, τότε εἶμαστε στό δρόμο νά βάλουμε στή θέση τῆς φιλοσοφίας τήν Τροπική Λογική, ἐμμενῆ ἴσως μορφή τῆς Ὑπερβατικῆς Λογικῆς. Ἰδοῦ ὁ δρόμος τοῦ Saul Kripke καί τοῦ Jaerwon Kim, τοῦ David Kaplan καί τοῦ David Lewis - τό ἔργο τοῦ τελευταίου μάλιστα δείχνει ὅτι ὁ ὀλισμός εἶναι ζωντανή ἐπιλογή ἀκόμη καί στήν προοπτική τῆς τροπικολογικῆς οὐσιοκρατίας.

Θά ὀλοκληρώσω, ἐκθέτοντας στό στοχασμό καί στήν κρίση μας μερικά ἐμπειρικά εὐρήματα. Ἐδῶ καί 25 περίπου χρόνια, φιλόσοφοι - ἀπό τοῦς πρῶτους ἦταν ὁ Thomas Nagel - ἔχουν ἐνδιαφεθεῖ γιά τίς ἐρευνες γύρω ἀπό φαινόμενα -παθολογικοῦ ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον χαρακτήρα - πού τείνουν, κατὰ τίς οἰκεῖες ἐρμηνεῖες, νά κλονίσουν ἐκ βάθρων θεμελιακές παραδοχές τῶν ἀντιϋλιστῶν σχετικά μέ τήν ἐνότητα τοῦ συνειδητοῦ ὑποκειμενικοῦ βιώματος, καί μέ τήν προνομιακή καί ἀλάνθαστη πρόσβασή μας στό ἐκάστοτε φαινομενολογικό περιεχόμενο τῆς συνειδήσεως - τά συγκροτησιακά δηλαδή γνωρίσματα τοῦ ὑποκειμενικοῦ βιώματος, ὅσα οἱ ἀντιϋλιστές θεωροῦν ἀντικειμενι-

κῶς μὴ ἀναγώγιμα. Τό δεῖγμα μου θά εἶναι ἀπειροστό – ἓνα δύο σημεῖα ἀπό ἔρευνες τοῦ Anthony Marel, ψυχολόγου στό Cambridge. Εἶναι γνωστές ἐπικτητες νευρολογικές βλάβες, μετά ἀπό ἐγκεφαλικό ἐπείσοδο, τραυματισμό ἢ χειρουργική ἐπέμβαση, ὅπου παρατηρεῖται ἐπιλεκτική ἀπώλεια διανοητικῶν καί συμπεριφορικῶν ἱκανοτήτων. Ἐδῶ συγκαταλέγονται ἡ λεγόμενη “τυφλή ὄραση” – ὅπου ὑπάρχει βλάβη στόν ὀπτικό φλοιό καί ὁ πάσχων δηλώνει ὅτι δέν βλέπει, ἐνῶ μπορεῖ νά ἀντεπεξέλθει σέ δοκιμασίες διάκρισης ὀπτικῶν ἐρεθισμάτων μέ ποσοστά ἐπιτυχίας σαφῶς μεγαλύτερα ἀπ’ ὅ,τι ἂν μάντευε· διάφορες μορφές “ἀγνωσίας” – ὅπου ὁ πάσχων δέν ἀναγνωρίζει οἰκεῖα πρόσωπα ἢ ἀντικείμενα· ἡ νοσαγνωσία – ὅπου ὁ πάσχων δέν ἔχει ἐπίγνωση τῆς πάθησής του· διάφορες ἐξειδικευμένες μορφές ἐπιλεκτικῆς ἀμνησίας ἢ ἀφασίας – ἐδῶ ὁ πάσχων μπορεῖ νά ἐμφανίσει ἐξαιρετικά λεπτές βλάβες, ὅπως ἀπώλεια τῆς χρήσης ρημάτων ἢ οὐσιαστικῶν, ἢ ὅσων οὐσιαστικῶν δηλώνουν ἀφηρημένες ὀντότητες, ἐνῶ διατηρεῖ τή χρήση ὅσων οὐσιαστικῶν κατονομάζουν συγκεκριμένα πράγματα ἢ πάλι ἐμφανίζει ἀπώλειες σχετικές μέ τή συντακτική ὀργάνωση τοῦ λόγου· ὅλες αὐτές οἱ παθήσεις ὀδηγοῦν στή διατύπωση ὑποθέσεων γιά τή λειτουργική ἀρχιτεκτονική πού ὑποτείνει τή συνειδηση. Τά σχετικά φαινόμενα παραπέμπουν σέ μία σπονδυλωτή ἀνατομολειτουργική ἀρχιτεκτονική τοῦ νευρικοῦ συστήματος, μέ σχετικά αὐτόνομους καί ἐξειδικευμένους μοναδιαίους σπονδύλους – τοπικά δηλαδή νευρονικά δίκτυα. Οἱ διάφορες μορφές ἀγνωσίας ἀπομιμοῦνται στό ἐπίπεδο τοῦ συνειδητοῦ βιώματος τήν ὀλική ἀπώλεια τῆς ἱκανότητας: οἱ ἀσθενεῖς φαίνεται νά μὴν ἔχουν τό συνειδητό βίωμα πού κανονικά συνοδεύει τήν ἐκάστοτε λειτουργία, ὥστόσο ἐπεξεργάζονται ἀσύνειδα πληροφορίες σχετικές μέ τή λειτουργία (ἐδῶ φαίνεται νά ἀνήκουν, ἢ τυφλή ὄραση, ἢ ἀμνησία, ἢ προσωπαγνωσία, ἢ συνειρμική ἀγνωσία, ἢ ἀφασία Wegnick κλπ.). Ἡ νοσαγνωσία παραπέμπει σέ διαφορετικό παθολογικό ὑπόστρωμα: βλάβη μέ ἢ χωρίς διατήρηση τῆς μὴ συνειδητῆς λειτουργίας, ἐνῶ ὁ ἀσθενής δέν ἔχει ἐπίγνωση τῆς βλάβης. Ἡ νοσαγνωσία δέν εἶναι ἀναγκαῖο συνοδό σύμπτωμα τῆς πρωτογενοῦς βλάβης – ἐνίοτε εἶναι παροδική. Στήν τυφλή ὄραση, τό ἐλλεῖπον στοιχεῖο, ὅποιο κι ἂν εἶναι ἀνατομολειτουργικά, φαινομενολογικά εἶναι ὑπεύθυνο γιά τό ὅτι ὁ ἀσθενής πιστεύει καί δηλώνει ὅτι δέν βλέπει: ὁ ἀσθενής δέν ἔχει πρόσβαση στό ὀπτικό βίωμά του ἢ τουλάχιστον σέ ὀρισμένες πλευρές τοῦ βιώματός του, ὅσες θά ἦταν εὐλόγο νά θεωρηθεῖ ὅτι σχετίζονται μέ τήν ἱκανότητα τοῦ ἀσθενοῦς νά διακρίνει ἐρεθίσματα, ἂν καί ὄχι συνειδητά. Ἐδῶ διανοίγεται ἡ δυνατότητα νά διερευνηθοῦν πειραματικά ποιές εἶναι οἱ ἀναγκαῖες συνιστώσες τοῦ ὀπτικοῦ βιώματος, ὅσες πρέπει νά ὑπάρχουν ἢ νά εἶναι προσπελάσιμες, ὥστε νά ὑπάρχει τό ἀπαρτιωμένο, συνειδητό, ὀπτικό βίωμα. Ὅσο γιά τίς ἀφασίες, μπορεῖ, νομίζω, νά ἀναρωτηθεῖ κανεῖς πῶς πρέπει νά νοήσει τήν ἐγγενή προθετικότητα τοῦ νοήματος, ὅταν αὐτό φαίνεται νά συγκροτεῖται συνεργητικά, σέ πολλά στάδια ἐπεξεργασίας. Ἡ ἐξέταση τῆς φαινομενολογίας αὐτῆς, ὑποβάλλει τό ἀκόλουθο μετριοπαθές διπλό συμπέρασμα: α) τό φαινόμενο περιεχόμενο τοῦ βιώματος εἶναι ἐξειδικευμένο ἀνά λειτουργία ἢ αἴσθηση, β) στό ἐπίπεδο τῆς ἐπίγνωσης – πού εἶναι βιωματική γνώση

2ης τάξης- άφενός πρέπει νά ύπάρχει παράσταση αὐτοῦ τοῦ φαινόμενου περιεχομένου τοῦ βιώματος, καί ἀφετέρου ἢ ἐν λόγῳ παράσταση νά εἶναι προσπελάσιμη, προκειμένου νά εἶναι δυνατό τό ἀπαρτιωμένο συνειδητό βίωμα.

Ἐπίσης, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, φαίνεται νά ύπάρχουν ἀποσυσχετίσεις μέσα στό ἴδιο επίπεδο, ἐκεῖνο τῆς ἐπίγνωσης - τοῦ βιώματος 2ης τάξης. Τοπικό φαινομενολογικό ὑλικό προσφέρουν περιπτώσεις νοσηγνώσιων: α) ὁ ἀσθενής λεκτικά παραπονεῖται γιά τήν ἡμιπληγία του, ἀλλά προσπαθεῖ νά συμπεριφερθεῖ φυσιολογικά, β) ὁ ἀσθενής φαίνεται λεκτικά νά μήν ἔχει συνειδηση οἰασθήποτε παθολογίας, ἀλλά δέν ἐπιχειρεῖ καμία ἐκούσια κίνηση τῶν μελῶν.

Ἐνίοτε οἱ ἀσθενεῖς κρίνουν τίς ἱκανότητές τους ἀπολύτως φυσιολογικές ἀλλά δηλώνουν ὅτι ὁ ἐξεταστής θά ἦταν ἀνίκανος νά ἐκτελέσει τήν προτεινόμενη σωματική ἄσκηση, ἂν βρισκόταν στήν κατάσταση τοῦ ἀσθενοῦς. Στίς περιπτώσεις αὐτές φαίνεται ὅτι ἡ γνωστική πρόσβαση τῶν ἀσθενῶν στήν κατάστασή τους ἐξαρτᾶται ἀπό τή στάση τους, ἂν υἱοθετοῦν ἀπέναντι στόν ἑαυτό τους τή σκοπιὰ τοῦ πρώτου ἢ τοῦ τρίτου προσώπου, ἂν τόν ἀντιλαμβάνονται ὑποκειμενικά ἢ ἀντικειμενικά. Ἡ ἔλλειψη ἐπίγνωσης ἢ οἱ ἀντιφάσεις τῶν ἀσθενῶν αὐτῶν περιορίζονται ἀποκλειστικά στήν παθολογική κατάστασή τους, δέν ἔχουν γενική διαταραχή τῆς σκέψης. Ὁ Marcel ἔκανε τήν πολύ ἐνδιαφέρουσα παρατήρηση ὅτι οἱ ἀσθενεῖς ἀρνοῦνται τήν παθολογία τους, ὅταν ὁ τόνος τῆς ἐρώτησης εἶναι κανονικός, ἐνῶ ὅταν ὁ τόνος αὐτός εἶναι συναισθηματικά φορτισμένος, π.χ. ἐμπιστευτικός, ἢ σχεδόν παιδικός, παραδέχονται τήν πάθησή τους. Τό γενικότερο καί ὄχι μόνο τό πληροφοριακό περιεχόμενο τῆς ἐρώτησης φαίνεται νά ἐπιτρέπει διαφορική πρόσβαση στήν αἰσθητηριακή κατάσταση τῶν ἀσθενῶν. Ἡ δευτέρης τάξης ἐπίγνωση, ἢ αὐτεπίγνωση, φαίνεται νά μήν εἶναι ἐνιαία, ἀλλά νά πραγματοποιεῖται ἀνάλογα μέ τό περιεχόμενο τοῦ λεκτικοῦ μηνύματος. Διαφορετικοί τρόποι λεκτικῆς ἀπόκρισης φαίνεται νά συσχετίζονται διαφορικά μέ χωριστά τμήματα τῆς αὐτεπίγνωσης, ὅπως δείχνει ἡ ἄρνηση ἢ ἡ ἀποδοχή τῆς παθολογικῆς κατάστασης, ἀνάλογα μέ τό περιεχόμενο τῆς ἐρώτησης. Διαφορετικές συνιστώσες τῆς αὐτεπίγνωσης, μέ ἢ χωρίς πρόσβαση σέ εἰδικές πληροφορίες τῆς πρωτοταγοῦς αἰσθησης φαίνεται νά δεσπόζουν, ἐλέγχοντας διαφορικά τή σωματική συμπεριφορά καί τή λεκτική ἐπικοινωνία, ἀνάλογα μέ τήν προσωπική στάση, σέ πρῶτο ἢ σέ τρίτο πρόσωπο, πού μέ τή σειρά της συσχετίζεται μέ τή συναισθηματική κατάσταση. Δέν μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά ἐνιαῖο ἑαυτό, ὅταν ἡ λεκτική ἀπόκριση εἶναι ἀντιφατική: ὅταν κάθε μία ἀπό τίς ἀποκρίσεις σχετίζεται μέ διαφορετική συνιστώσα τῆς αὐτεπίγνωσης. Ὅταν ζητεῖται ἀπάντηση ἀπό τό ἄτομο ὑπό χρονική πίεση ἢ ὅταν τά ἐρεθίσματα εἶναι μικρῆς διάρκειας, τό σχετικό πρωτοταγές βίωμα ἐνδέχεται νά εἶναι προσπελάσιμο διαφορικά, ἀπό ὅποιαδήποτε συνιστώσα τῆς αὐτεπίγνωσης δεσπόζει τήν ἐκάστοτε στιγμή. Διάφορα φαινόμενα, ὅπως ὀλισθήματα τοῦ λόγου, ψευδαισθήσεις κλπ., ἀκόμη καί σέ παθολογικά ἄτομα, θά μπορούσαν νά ἐξηγηθοῦν μέ τήν ὑπόθεση τοῦ πολλαπλοῦ ἑαυτοῦ. Ὅπως τονίζει ὁ Marcel, εἶναι δύσκολο νά ἀποτινάξουμε τήν παραδοχή τῆς ἐνότητος τῆς συνειδησης, τήν ἰδέα τοῦ ἐνιαίου ἑαυτοῦ, ἀκριβῶς γιατί λογικά δέν μπορούμε νά βιώσουμε ἄ-

μεσα και ταυτόχρονα κάτι περισσότερο από τό περιεχόμενο μιᾶς συνιστώσας τῆς συνείδησης ἢ τοῦ ἑαυτοῦ.

David Hume ab omni naevo vindicatus? εἶναι ἓνα προφανές ἐρώτημα ἐδῶ. Τό ἄλλο βεβαίως εἶναι: δεχόμεστε στὸν κύκλο τοῦ φιλοσοφικοῦ προβληματισμοῦ ἢ ἀποκλείουμε τέτοιου εἴδους φαινομενολογικό ὑλικό, αὐτὴ τὴ συνεργία προθετικῆς καὶ σχεδιαστικῆς στάσης, κατὰ τό λόγο τοῦ Daniel Dennett; Ποιοί λόγοι θά στηρίζαν τίς ἐνστάσεις: ἐμπειρικοί ἢ λόγοι γενικῆς ἀρχῆς; Ἡ ἀπορία μου εἶναι γνήσια, ὄχι ρητορική. Εἶναι ἀπορία μεταφιλοσοφική: τί σκοπεῖ ἡ φιλοσοφία; πῶς κατανοοῦμε τὴ φύση τῆς φιλοσοφικῆς γνώσης;

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά κλείσω, θυμίζοντας μιὰ παράγραφο τοῦ Diderot, ἀπό τό ἔργο τοῦ *Pensées sur l'interprétation de la nature* (1754):

Ἔχουμε διακρίνει δύο εἶδη φιλοσοφίας, τὴν ἐμπειρική καὶ τὴ νοησιαρχική. Ἡ μία ἔχει τὰ μάτια δεμένα, προχωρεῖ πάντα ψηλαφιστά, ἀδράχνει ὅ,τι ἀγγίζον τὰ χέρια τῆς καὶ συναντᾷ τελικῶς πράγματα πολῦτιμα. Ἡ ἄλλη συλλέγει τό πολῦτιμο ὑλικό, καί μ' αὐτό προσπαθεῖ νά φτιάξει ἓνα πυρσό νά φωτιστεῖ: αὐτός ὅμως ὁ ὑποτιθέμενος πυρσός, ἕως σήμερα, τῆς ἔχει ἀποδειχτεῖ λιγότερο χρήσιμος ἀπὸ τὸν ψηλαφιστό τρόπο τῆς ἀντιπάλου τῆς. Κατ' ἀνάγκη. Ἐνόσω ἡ νόηση ἀναλώνεται στὴν ἀναζήτησι ἀναλογιῶν, ἡ ἐμπειρία πολλαπλασιάζει τίς κινήσεις τῆς ἐπ' ἀπειρον· εἶναι διαρκῶς ἐν δράσει· ἀναζητεῖ συνεχῶς φαινόμενα. Ἡ ἐμπειρική φιλοσοφία δέν γνωρίζει ἂν ὁ μόχθος τῆς θά ἀποδώσει οὔτε ἂν θά εἶναι μάταιος· ἐργάζεται ὅμως ἀδιάκοπα. Ἀντίθετα, ἡ νοησιαρχική φιλοσοφία σταθμίζει τί εἶναι δυνατό καὶ τί ἀδύνατο, ἀποφαίνεται καὶ ἀκίνητε. Τολμᾷ νά πεῖ: δέν εἶναι δυνατό νά ἀναλύεται τό φῶς. Ἡ ἐμπειρική φιλοσοφία τὴν ἀκούει, σιωπᾷ μπροστά τῆς ἐπὶ αἰῶνες καὶ ξαφνικά, δείχνει τό πρῖσμα, καὶ λέει: τό φῶς ἀναλύεται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Καλὴ συγχρονική καὶ διαχρονική εἰκόνα τοῦ γενικοῦ προβληματισμοῦ γύρω ἀπὸ τὴ φύση τῆς διάνοιας προσφέρουν τὰ ἀνθολόγια:

- Block, N. (ἐπ.) [1980]: *Readings in Philosophy of Psychology*, 2 τ., Harvard U.P.
 Lycan, W.G. (ἐπ.) [1990]: *Mind and Cognition*, Blackwell, Oxford.
 Beakley, B. & Ludlow, P. (ἐπ.) [1992]: *The Philosophy of Mind: Classical Problems, Contemporary Issues*, MIT Press.
 Warner, R. & Szubka, T. (ἐπ.) [1994]: *The Mind-Body Problem: A Guide to the Current Debate*, Blackwell, Oxford.

Εἰδικά γιὰ τό ζήτημα τῆς συνείδησης θά ξεχώριζα τίς συλλογές:

- Marcel, A.J. & Bisiach, E. (ἐπ.) [1988/1922]: *Consciousness in Contemporary Science*, Clarendon Press, Oxford.
 Bock, G.R. & Marsh, J. (ἐπ.) [1993]: *Experimental and Theoretical Studies of Consciousness*, Ciba Foundation Symposium 174, Wiley, England.